

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ**

Кафедра цивільного та господарського права

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан юридичного факультету

_____ к.ю.н., доц. О.С. Яра

« _____ » _____ 2020 р

РОЗГЛЯНУТО І СХВАЛЕНО

на засіданні кафедри

цивільного та господарського права

Протокол № 12 від «16» червня 2020 р.

завідувач кафедри

_____ **О. Ю. Піддубний**

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«НОТАРІАТ В УКРАЇНІ»

Для студентів Міжкафедральної навчальної лабораторії на базі
ВСП «Рівненський коледж НУБІП України»

Рівень вищої освіти (ОС)	Перший (бакалаврський)
Галузь знань	08 «Право»
Спеціальність	081 «Право»
Форма навчання	заочна (дистанційна)
Термін навчання	3 роки (180 кредитів)
На основі	Початкового (короткого циклу) вищої освіти
Ступінь вищої освіти	«Бакалавр»
Кваліфікація	Бакалавр права
Розробник	Двірська Оксана Василівна, асистент кафедри цивільного та господарського права

КИЇВ – 2020 р.

1. Опис навчальної дисципліни «Нотаріат в Україні»

Галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень		
Рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)	
Галузь знань	08 – «Право»	
Спеціальність	081 – «Право»	
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	Нормативна	
Загальна кількість годин	60	
Кількість кредитів ECTS	2	
Кількість змістових модулів	2	
Курсовий проект (робота) (за наявності)	-	
Форма контролю	Екзамен	
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форм навчання		
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Рік підготовки		3
Семестр		3
Лекційні заняття		4
Практичні, семінарські заняття		2
Лабораторні заняття	-	-
Самостійна робота		48
Індивідуальні завдання	-	-
Кількість тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних самостійної роботи студента –		

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу - вивчення студентами основних теоретичних питань нотаріату як самостійної галузі права та оволодіння практичними навиками в даній галузі. Курс підготовлено з урахуванням теоретичних положень цивільного права, вимог чинного законодавства в обсязі, необхідному для повного та ґрунтового опанування студентами основних положень цієї галузі.

Завдання курсу є оперування знаннями, уміннями і поняттями в практичній діяльності для забезпечення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- розвиток системи нотаріату.
- співвідношення і взаємодія з іншими галузями приватного права (сімейне, трудове, міжнародне приватне).
- захист прав та інтересів громадян та юридичних осіб нотаріусами.

- нотаріальні дії, які вчиняє нотаріус.

Вміти застосовувати норми цивільного права в процесі вирішення практичних ситуацій тощо.

Набуття компетентностей:

Загальні компетентності(ЗК): здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; навички використання інформаційних і комунікаційних технологій; здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями; здатність працювати в команді.

Фахові (спеціальні) компетентності (ФК): знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права; здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти у сфері нотаріату; здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції; здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності нотаріуса; здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації; здатність до самостійної підготовки проектів актів правозастосування; здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

3.Програма та структура навчальної дисципліни для скороченого терміну заочної форми навчання

Змістовний модуль 1. Загальні положення про нотаріат в Україні

Тема 1. Загальні засади діяльності нотаріусів

Законодавство про нотаріальну діяльність
Правове становище нотаріуса та його помічника
Організація діяльності нотаріусів

Тема 2. Система нотаріальних установ

Державні нотаріальні контори
Нотаріальні архіви
Діяльність приватного нотаріуса.
Порядок проведення перевірок державних і приватних нотаріусів, державних нотаріальних архівів.

Тема 3. Правила вчинення нотаріальних дій.

Види нотаріальних дій та суб'єкти, які їх вчиняють.
Загальний порядок вчинення нотаріальних дій.
Вимоги до документів, що надаються нотаріусу.
Відмова у вчиненні нотаріальних дій.
Зміна або розірвання договору, посвідченого нотаріусом.

Змістовний модуль 2. Особливості посвідчення фактів та вчинення юридичних дій

Тема 4. Порядок посвідчення правочинів

Порядок посвідчення правочинів з спільною власністю.
Посвідчення правочинів про відчуження майна
Посвідчення правочинів про передачу майна, обумовлену діями іншої сторони
Посвідчення договорів про володіння і користування майном.
Посвідчення заповіту, внесення змін до нього та його скасування.

Тема 5. Інші нотаріальні дії що вчиняє нотаріус.

Посвідчення довіреностей, фактів та засвідчення вірності копій документів.

Нотаріальні дії щодо майна і документів.

Нотаріальні дії, що мають ознаки публічного примусу.

Порядок вчинення окремих нотаріальних дій з спеціальним суб'єктним складом.

Тема 6. Застосування законодавства іноземних держав.

Застосування іноземного права.

Застосування іноземного права при охороні спадкового майна та при видачі свідоцтва про права на спадщину.

Прийняття нотаріусами документів, складених закордоном.

Зносини нотаріусів з іноземними органами юстиції.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		Л	п	лаб	інд	с.р.		Л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Загальні положення про нотаріат в Україні												
Загальні засади діяльності нотаріусів	10							1	1			8
Система нотаріальних установ	8											8
Правила вчинення нотаріальних дій	9							1				8
Змістовий модуль 2. Особливості посвідчення фактів та вчинення юридичних дій												
Порядок посвідчення правочинів	10							1	1			8
Інші нотаріальні дії, що вчиняє нотаріус	9							1				8
Застосування законодавства іноземних держав	8											8
Усього годин	60							4	2			48

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Модуль 1	
1	Загальні засади діяльності нотаріусів	1
	Модуль 2	
2	Порядок посвідчення правочинів	1

5. Теми самостійних робіт під керівництвом НПП

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Загальні засади діяльності нотаріусів	8

2	Система нотаріальних установ	8
3	Правила вчинення нотаріальних дій	8
	Модуль 2	
4	Порядок посвідчення правочинів	8
5	Інші нотаріальні дії, що вчиняє нотаріус	8
6	Застосування законодавства іноземних держав	8

6. Контрольні питання, комплекти тестів для визначення рівня засвоєння знань студентами.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОС - «Бакалавр» Спеціальність – 081 «Право»	Кафедра Цивільного та господарського права 2020 -2021 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 1 з дисципліни Нотаріат в Україні	Затверджую Завідувач кафедри (підпис) 01.12. 2020р.
Тестові завдання різних типів (максимальна оцінка 10 балів за кожну відповідь)			
Посвідчення правочину щодо розпорядження майном, що є спільною сумісною власністю, зокрема подружжя.			
Порядок анулювання свідцтва про зайняття нотаріальною діяльністю.			
Тести: (максимальна оцінка 1 бал за кожну відповідь)			

1. Розставте за належністю:

А. Підставами припинення нотаріальної діяльності є	1. Набрання законної сили рішенням суду про визнання приватного нотаріуса безвісно відсутнім
В. Підставами припинення нотаріальної діяльності є	2. У разі обрання нотаріуса на посаду, зайняття якої несумісне зі здійсненням нотаріальної діяльності.
	3. Призначення приватного нотаріуса на посаду, зайняття якої несумісне зі здійсненням нотаріальної діяльності
	4. Якщо приватний нотаріус не уклав договір про страхування цивільно-правової відповідальності

2. Чи вправі нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, втребувати від підприємств ,установ і організацій відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій:

1	Вправі
2	Не вправі
3	Вправі за згодою управління юстиції

3. Зазначте правильний обсяг прав:

Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою:	1) мають право на повне розпорядження майном, після отримання свідцтва про право на спадщину 2) не мають право відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини 3) не мають право відчужувати протягом трьох років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини
--	--

4. Яке слово пропущено у реченні?

територіальна одиниця, в межах якої нотаріус здійснює нотаріальну діяльність і в межах якого знаходиться державна нотаріальна контора, в якій працює державний нотаріус, або робоче місце (контора) приватного нотаріуса.	(у бланку відповідей подати двома словами)
---	--

5. Розставте за належністю:

А. Вища кваліфікаційна комісія В. Нотаріальна палата України С. Міністерство юстиції України	1. здійснює професійне самоврядування нотаріусів 2. визначає рівень професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю у разі обрання нотаріуса на посаду, зайняття якої несумісне зі здійсненням нотаріальної діяльності. 3. Видає свідоцтво про зайняття нотаріальною діяльністю
--	---

6. Якщо справжність поданого документа викликає сумнів, нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, вправі:

1	затримати цей документ
2	затримати цей документ і направити його на експертизу
3	зробити копію цього документа і направити його на експертизу

7. Дайте визначення

Є підставою для призначення на посаду державного нотаріуса або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності	(у бланку відповідей подати одним словом)
---	---

8. Усно можуть вчинятися правочини:

1	які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації;
2	для яких встановлено обов'язкове нотаріальне посвідчення;
3	щодо користування транспортними засобами між фізичними особами

9. Право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за:

1	їхньою згодою
2	за згодою одного співвласника;
3	за згодою більшості співвласників.

10. Співвласники майна, яке належить їм на праві спільної часткової власності, можуть домовитися про:

1	порядок володіння цим майном
2	поділ майна без припинення спільної часткової власності
3	порядок володіння та користування майном

7. Методи навчання

При підготовці студентів використовуються такі методи навчання: організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання і мотивації навчальної діяльності; контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальною діяльністю.

8. Форми контролю

Поточний контроль, модульний контроль, семестровий контроль у формі: – екзамену.

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Оцінювання знань студента відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться в національні оцінки згідно з табл.1 «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України» (наказ про уведення в дію від 27.12.2019 р. №1371)

Рейтинг студента, бали	Оцінка національна за результати складання	
	Екзамени	Заліки
90-100	Відмінно	Зараховано
74-89	Добре	
60-73	Задовільно	
0-59	Незадовільно	Не зараховано

Для вивчення рейтингу студента із засвоєння дисципліни $R_{дис}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу студента з навчальної роботи $R_{нр}$ (до 70 балів): $R_{дис} = R_{нр} + R_{ат}$.

10. Методичне забезпечення

1. Гасвець М.В. Навчально-методичні вимоги та рекомендації щодо вивчення навчальної дисципліни «Нотаріат в Україні»: Навч. метод. посібник для студентів юридичного факультету ОКР «Бакалавр» / Укл. М.В. Гасвець – К.: Друк: «Поліграфія для всіх», – 2014. – с. 163.

11. Рекомендована література

Основна

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року: Київ. - «Преса України», С.23.
2. Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року, «Відомості Верховної Ради України» – 1993. - №39 – ст.383
3. Цивільний кодекс України. Прийнятий 16 січня 2004 року, «Відомості Верховної Ради України» – 2004.-№40-44 – ст.356
4. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року №1952-IV «Відомості Верховної Ради України» – 2004.- №51 – ст.553
5. «Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса». Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 22 березня 2011 року //режим доступу/ <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0388-11>.
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України; Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 // Комп'ютерна правова система «Ліга: Закон», «Нормативно-правові акти України».
7. Про затвердження Положення про вищу кваліфікаційну комісію нотаріату. Постанова Кабінету Міністрів від 31 серпня 2011р. №923. //режим доступу/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-p>
8. Про затвердження Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; Наказ Міністерства юстиції України від 11 липня 2012 року. //режим доступу/ <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0388-11>.
9. «Про розмір плати за видачу свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю». Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1994 року// режим доступу/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102-94-p>
10. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотариат й нотариальный процесс: Учебник. – Харьков: Консум, 2000. – 240 с.

11. 12. Нотаріат в Україні: Підручник / За ред. В.В. Комарова. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.
12. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручник / О.С. Захаров, В.С. Ковальський, В.С. Лукомський та ін.; Відп. ред. В. Маляренко. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
13. Вчинення нотаріальних дій (довідкові матеріали): [Практ. посіб.] / [Авт.-упоряд.: О. В. Записочний та ін.]. – К.: Асоц. нотаріусів Київ. обл. КП "Інюрсервіс", 2000. – 83 с.
14. Довідник нотаріуса (науково-довідкове видання) / А.М. Єрух, Ю.М. Козьякоб, Н.Б. Круковес, О.В. Старцев, О.В. Лаврінович. – К.: Істина, 2002 № 2, 3, 4.
15. Довідник нотаріуса / А.М. Єрух, Ю.М. Козьякоб, Н.Б. Круковес. – К.: Істина, 2000 – Вип. 2.
16. Єрух А. М. Довідник нотаріуса / Єрух А. М., Козьяков Ю. М., Круковес Н. В. – К.: Істина, 2000-. Вип.4: Загальні питання вчинення нотаріальних дій / Відп. ред. С. Р. Станік. – 2002. – 190 с.
17. Єрух А.М., Козьяков Ю.М., Круковес Н.В. Довідник нотаріуса / С.Р. Станік (відп.ред.). – К.: Істина, 2000. Вип. 3: Нормативні документи. – 448 с.
18. Збірник судових рішень, які стосуються нотаріальної діяльності / Укр. Нотар. Палата, комісія з аналізу, методології та прогнозування нотаріальної практики К., 2003. (додаток до журналу «Нотаріат для вас»).
19. Мічурін Є.О. Правочини. Зразки нотаріальних документів: Навчально-практ. посібник: Коментар цивільного законодавства, нові види договорів, зразки нотаріальних документів, коментар до окремих зразків документів – Х.: Еспада, 2004. – 464 с.
20. Науково-практичний журнал української нотаріальної палати «НОТАРІАТ» № 1-2 (41). – Січень-лютий 2003 р. – ДП «Інформаційно-видавничий центр українського нотаріату».
21. Науково-практичний журнал української нотаріальної палати «НОТАРІАТ» № 3 (42). – Березень 2003 р. – ДП «Інформаційно-видавничий центр українського нотаріату».
22. Нотаріальне оформлення цивільно-правових документів. Зразки. Роз'яснення. Нормативні акти: Довід. / Українська нотаріальна палата / В.М. Черниш (ред.), М.О. Лещенко (авт.-упоряд.), Ю.М. Козьяков (авт.-упоряд.). – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 399 с.
23. Програма навчальної дисципліни «Нотаріат» / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого / В'ячеслав Васильович Комаров (уклад.), Вікторія Валеріївна Баранкова (уклад.). – Х.: Національна юридична академія України, 2002. – 6 с.
24. Радзівська Л.К., Пасічник С.Г. Нотаріат в Україні: Навч. посіб., 2-е вид. / За відп. ред. Л.К. Радзівської. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 528 с.
25. Рекомендації Міністерства юстиції України з окремих питань організації та проведення стажування осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, від 04.02.94 р.
26. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Навчальний посібник / В.С. Ковальський (кер. авт. кол.), В.Т. Білоус, СЕ. Демський та ін.; Відп. ред. Я. Кондрат'єв. – К.: Юрінком Інтер, 2002.
27. Фурса С.Я. Нотаріальний процес. Теоретичні основи. – К.: Істина, 2002. – 320 с.
28. Фурса С.Я., Драгнєвич Л.Ю., Фурса Є.І. Настільна книга нотаріуса: Сімейні відносини в нотаріальному процесі. – К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – 351 с.
29. Фурса С.Я., Фурса Є.І. «Нотаріат в Україні» (загальна частина): Навч. посіб. – К.: Вентурі, 1999.
30. Фурса С.Я., Фурса Є.І. «Нотаріат в Україні» (особлива частина): Навч. посіб. – К.: Вентурі, 1999.
31. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: Навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. – К.: А.С.К., 2001. – 976 с.

Додаткова:

1. Фурса С.Я. Нотаріальна процедура та правосвідомість // Право України. – 2001. – № 2 – С. 101 – 104.
2. Фурса С.Я. Правова компетенція нотаріальної діяльності щодо охорони прав громадян // Право України. – 2000. – № 6 – С. 101 – 104.
3. Фурса С.Я. Предмет та методи науки про нотаріат // Підприємництво, господарство та право. – 2002. – № 5. – С. 6 – 10.
4. Фурса С.Я. Виникнення спору в нотаріальних правовідносинах і процесуальні наслідки його встановлення // Підприємництво, господарство та право. – 2002. – № 4. – С. 16 – 19.
5. Фурса С.Я. Правова природа справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні // Право України. – 1997. – № 10. – С. 53 – 55.
6. Фурса С.Я. Питання про підвідомчість. // Юридичний вісник України. – 15 – 21.03. 2003 – С. 14.
7. Долинська М. Ведення діловодства нотаріусами України // Нотаріат для Вас. – 2002. – № 11. – С. 16 – 20.
8. Трофанчук Г. Історико-правові аспекти зародження та поширення нотаріальної справи в Україні // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. – Львів, 2003. – С. 105 – 106.
9. Федькович О. Роль органів юстиції України в організації та забезпеченні правосуддя // Право України. – 2004. – № 10. – С. 22 – 35.
10. Бондаренко І. Правоохоронна діяльність та правоохоронні органи: поняття й ознаки // Право України. – 2003. – № 4. – С. 18 – 21.
11. Бондаренко І. Правоохоронні органи в Україні та їх функції // Право України. – 2005. – № 7. – С. 53 – 57.
12. Бульба О. До питання поділу влади в Україні: пошук оптимальних варіантів // Право України. – 2003. – № 4. – С. 8 – 18.
13. Вакуленко Т. Право на захист відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав та основних свобод людини // Право України. – 2004. – № 2. – С. 38 – 43.
14. Гончаренко О. Вища рада юстиції: питання статусу і повноважень // Право України. – 2006. – № 2. – С. 17 – 21.
15. Казанчук І. Д. Засоби забезпечення зворотного зв'язку між правоохоронними органами і населенням // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2000. – № 2, ч. 2. – С. 59 – 62.
16. Лауріні Д. Чи є в нотаріату майбутнє в Євросоюзі? // Нотаріат для Вас. – 2002. – № 11. – С. 21– 22.
17. Леженіна О. І. Міжнародна правоохоронна діяльність: поняття, цілі, завдання, принципи, функції // Вісник НУВС. – Х., 2003. – Вип. 21, ч.1. – С. 164 – 170.
18. Музичук О. М. Щодо методів правоохоронної діяльності членів громадських формувань з охорони правопорядку // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – Луганськ, 2002. – № 4. – С. 44 – 52.
19. Мульченко В. Розвиток законодавства України, що забезпечує охорону правосуддя // Право України, – 2003. № 1. – С. 48 – 52.
20. Новік О. Правоохоронна діяльність: її бачення крізь призму людини // Право України. – 2003. – № 9. – С. 121 – 124.
21. Півненко В. Правоохоронна система України: визначення та функціонування // Вісник прокуратури. – 2003. – № 2. – С. 39 – 45.
22. Фурса С.Я. Предмет і методи науки про нотаріат // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 5. – С. 6 – 10.
23. Черниш В. М. Проблеми впровадження міжнародних принципів самоврядування в діяльності нотаріату України // Правова держава. – К., 2003. – Вип. 14. – С. 377 – 385.

24. Ясінська Л. Виникнення та розвиток інституту нотаріату // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. – Львів, 2003. – С. 113 – 114.

12. Інтернет ресурси

1. www.kmu.gov.ua – Офіційний сайт Кабінету Міністрів України.
2. www.rada.gov.ua – Офіційний сайт Верховної Ради України.
<http://www.mfu.gov.ua/>
3. www.minjust.gov.ua – Офіційний сайт Міністерства юстиції України.
4. www.kmu.gov.ua – Офіційний урядовий портал органів виконавчої влади України
5. www.lawyersunion.org.ua (сайт Спілки юристів України)
6. www.nbuv.gov.ua/ – Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського.
7. <http://catalogue.nplu.org/> – Національна парламентська бібліотека України, каталог книжкових та спеціальних видань (з 1995 року)
8. www.pravoznavec.com.ua – Електронна бібліотека юридичної літератури "Правознавець".
9. www.gurt.org.ua (сайт Ресурсного центру розвитку громадських організацій "Гурт").
10. www.internetrights.org.ua (портал правозахисних організацій, які діють в Інтернет).
11. www.ngo.org.ua (віртуальний ресурсний центр організацій громадського сектора).
12. www.upp.org.ua (український правозахисний портал).